

Ivan Bujan

RAZOTKRIVANJE PATRIJARHALNE HEGEMONIJE U HRVATSKOJ RURALNOJ NOVELI

Ivan Bujan, Rijeka, prethodno priopćenje

UDK 821.163.42.09 Šimunović, D.–32
821.163.42.09 Kolar, S.–32

U radu se usporedbom binarne opozicije um vs. tijelo koja proizlazi iz kartezijanskog poimanja spoznaje te opozicije kultura vs. priroda upućuje na rodne nesrazmjere koji su u srži patrijarhalno uređenog društva. Uvrštavanjem rodnih oznaka u tumačenje realizma i naturalizma teži se razotkrivanju tog tradicionalnog društvenog sustava kao hegemonijskog, što se oprimjeruje na temelju muško-ženskih odnosa u noveli ruralnog karaktera. Analiziraju se ženski likovi u Dugi (1906) Dinka Šimunovića te Brezi (1928) i Svoga tijela gospodar (1931) Slavka Kolar. Odgovara se zašto su ženski likovi u tim pripovijetkama naturalizirani, tj. slabi ili nijemi subjekti.

Ključne riječi: *spoznaja/um; tijelo; feministička epistemologija; priroda; kultura; ekofeminizam; patrijarhat; biološko-društveni determinizam; Dinko Šimunović; Slavko Kolar*

1. Moderna kultura i disproporcija *Cogita*

Nakon zalaska srednjovjekovne kulture odlika koje je bila kolektiv rodila se humanistička ideja okrenutosti pojedincu kao spoznavatelju. Subjekt spoznaju temelji u vlastitoj subjektivnosti i individualnosti. Stvoritelj modernog subjekta – kao pokretača moderne kulture, bio je Descartes. O kakvom se subjektu zapravo radi? U svojoj izreci *Cogito, ergo sum* Descartes postavlja temelje modernog racionalizma na kojem će stasati moderna kultura i znanje sve do začetka postmoderne misli obilježene dekonstrukcijom u drugoj polovici 20. st. *Mislim, dakle postojim* u svojoj formulaciji na prvi pogled izgleda plauzibilno: *Iz toga sam spoznao da sam supstancija, koje je čitava bit ili priroda u tome da samo misli i kojoj za bivanje nije potrebno nikakvo mjesto niti zavisi od bilo koje materijalne stvari. Prema tome je ovo ja, tj. duša, koja me čini onim što jesam potpuno različita od tijela i može se čak lakše spoznati nego tijelo, a da njega i nema, ona bi ipak ostala upravo to što jest.*

(Descartes 2001: 321) Problem, na koji će ukazati iz redova feminističke epistemologije¹, jest sama formulacija spoznaje, koja uz neutjelovljenost spoznavajućeg subjekta, sadrži i oštra spolna obilježja.

Descartes supstanciju dijeli na *res cogitans* – misleću tvar i *res extensu* – protežnu tvar, pa se odnos tih dviju tvari može promotriti kroz binarnu opoziciju. U *res cogitans vs. res extensa* primat se daje Cogitu, koji može egzistirati i bez protežnosti. Prema reinterpretaciji Descartesa, žena ulazi u domenu drugoga člana opreke, što je problematično. Iz stroge hijerarhizacije tih opreka, a koja je ujedno označila i princip mišljena zapadne kulture, sva vrijednost pripada prvom članu, koji se s vremenom uspio naturalizirati i uzdignuti na razinu spoznavatelja objektivne istine. Govori se o subordinaciji drugog člana: *Vrijednosno-hijerarhijsko mišljenje ili kategorije "višeg" i "nižeg" mišljenja koje višu vrijednost, status ili prestiž daju onome što je "više" (muškarac) ili onome što je rodno-identificirano s "višim" (razum, racionalnost, um, agresivnost, kontrola), a nižu vrijednost onome što je smatrano "nižim" (žene), tj. onome što je rodno identificirano s "nižim" (emocije, tijelo, pasivnost, submisivnost).* (Warren, nav. pr. Geiger 2006a: 17) Ako se članovima opreke dade spolno obilježje iz nje proizlazi kako *su muškarci prisvojili prvi niz binarnih opreka i zatim ga proglasili za univerzalan, prirodan i općevaljan.* (Oraić Tolić 2005: 71) Objektivna spoznaja sadržana je u umu – Cogitu; muškarac se nalazi u polju gdje se gradi kultura, na strani je duha, transcendencije, označenoga, dok žena na drugoj strani opreke ulazi u domenu prirode, tijela, imanentnog, označitelja.

Prema Descartesu jedino čovjek ima dušu. Problem je što pojam čovjeka obuhvaća samo muškarca, dok je žena svedena na protežnost kojim vladaju pravila mehanike. Spoznavatelj je muškoga spola, dok je žena isključena iz kognitivnih premisa. No, ako se ženi uzme temeljna uloga spoznavanja, na čemu ona može temeljiti uporište svog ontološkog opravdanja? Čini se kako apsolutni subjekt spoznaje i nije tako cjelovit, već oličenje seksizma i šovinizma, što zahtjeva sekundarna iščitavanja i ispravke te se postavlja pitanje o čijem se znanju točno govori. Ideja objektivnosti je prema navedenom vrijednosno upitna, budući da se radi o subjektu koji svu spoznaju crpi iz uma, nauštrb tijela, pokazujući da je tijelo nepouzdan izvor spoznaje te je time odbačeno kao puki mehanizam. Naglasak je na Cogitu, potpuno odvojenom od tijela: *jer sad kad sam doznao da spoznajem tijela ne zapravo osjetilima, ili sposobnošću mašte, nego samo razumom, niti pak bilo što ih dotičemo ili gledamo, nego je samo tako što ih razumijevao – jasno spoznajem kako od svojeg duha ne mogu ništa spoznati lakše ili bjelodanije.* (Descartes, nav. pr. Lučić 2008: 12) Poziva se na ponovno promišljanje nositelja spoznaje; traga se za utjelovljenim subjektom koji je smješten u prostorni, vremenski i društveni kontekst. (usp. Longino 2004: 410, 411, 419) Spomenute konstrukcije zaoštruju spolne razlike između muškaraca i žena, pa feministička epistemologija odbacuje bilo kakav vid ontološkog

¹ Grana u filozofiji spoznaje koja uvjetima i mogućnostima znanja i istini prilazi sa sociopolitičkih aspekata, sa zadatkom da se iz filozofije izdvoje i odstrane seksizam i androcentrizam. (više u Longino 2004: 403–436)

dualizma te napada tradicionalnu metafiziku jer se smatra da razdvajanje bića na um i tijelo nije moguće.

2. Priroda vs. Kultura

Na temelju kartezijanskog dualizma analoški se binarnom opozicijom *duh vs. tijelo* stvara i opozicija *kultura vs. priroda* u kojoj se žena nalazi u domeni prirode – prožetosti, isključena iz domene kulture – umnosti, koju reprezentira muškarac. Na što se točno pritom misli i gdje su korijeni? Najprije je potrebno odrediti koji je povijesni odnos čovjeka prema prirodi. Na temelju moralnog kapaciteta, ljudi zajednicu u kojoj žive prilagođavaju svojim potrebama, što znači da su ljudi moralno superiorniji u odnosu na biljke i životinje te i njihovu prisutnost prilagođavaju u svoje svrhe. Govori se o superiornom odnosu ljudi nad prirodom. Nadalje, ako se žene i prirodu poistovjeti, analogijskim principom superiornosti čovjeka² nad prirodom, konkluzija će biti kako su muškarci superiorniji, ne samo prema prirodi, već i u odnosu na žene³. Drugim riječima, radi se o paralelizmu između dominacije muškaraca nad ženama i dominacije muškaraca nad prirodom, a koji proizlazi iz dualističkog koncepta zapadne kulture koja je strukturirana na opozicijskim parovima (muškarac vs. žena, razum vs. emocija, kultura vs. priroda i sl.). Žene i priroda nalaze se u poziciji *drugih*, podređenih, dok podređenost proizlazi iz primarnog uvjerenja ljudske nadmoći u kontrolu prirode. Kao što je duh odijeljen od tijela, tako je i kultura odvojena od prirode. Žene su poistovjećivane s prirodom i domenom tjelesnog, dok su muškarci poistovjećivani s ljudskim bićem i domenom mentalnog. (usp. Warren 2006: 46) Ono zbog čega se smatra da je žena povezana s prirodom jest uvjerenje kako je njezino jedino područje djelovanja usko povezano sa spolnom predodređenošću i svedivošću na reproduktivne funkcije: *Dominantni je pogled da menstruacija, trudnoća, njega i odgoj djece vežu ženu uz kuću, smanjuju njezinu mobilnost i inhibiraju njezinu sposobnost za rad izvan kućanstva.* (Geiger 2006b: 34)

Detalniji uvid u razloge zašto se žena poistovjećuje s prirodom donosi Orter koja razlozima subordinacije prilazi s tri različite razine, ali koja ipak prepoznaje ženinu prisutnost u sferi kulture, no ne u punopravnom smislu kao što je ima muškarac, već govori o *međupoložaju* između ta dva pola. Pod pojmom kulture Orter podrazumijeva svaki proces stvaranja, kao što su simboli, rukotvorine – umne tvorevine, kojima ljudski rod prevladava datosti prirodnog postojanja, prilagođavajući ih svojim ciljevima i vlastitim interesima, uspostavljajući time kontrolu nad prirodom. (usp. Orter 2003: 153) Ako je cilj kulture potkopati prirodu, time se potkopavaju i žene, budući da su joj one bliže. Prvi razlog poistovjećivanja žena s prirodom, već je spomenut – polazi se od

² Čovjeka kao kartezijanskog muškog nositelja znanja i spoznaje.

³ Pitanjima koja se tiču međusobne povezanosti feminističkih interesa, ciljeva i praksa i ekologije, bave se na području nazvanom ekološki feminizam ili *ekofeminizam*, gdje se dvije spomenute discipline isprepliću, dok je primarna kritika usmjerena dualističkoj koncepciji svijeta prema kojoj su žene i priroda u inferiornoj poziciji.

tijela i funkcija koje su svojstvene jedino ženama. Pritom se ima na umu reprodukcija koja ženu osuđuje na sferu kućanstva i odgoj djece. Drugi razlog nadovezuje se na prvi, prema kojemu se društvena uloga žene poistovjećuje s brigom za porodicu; nakon poroda djeca iziskuju hranjenje – dojenje, nadzor i stalnu brigu, pa je *prirodno* da majka kao hraniteljica obavlja tu ulogu. Iz razloga što muškarci fiziološki nisu *osposobljeni* za dojenje, a samim time ni za brigu oko djeteta u najranijoj dobi, njihova se djelatnost ogleda u sferi građenja kulture. Upravo su zbog toga, kako zaključuje Orter, muškarci *prirodni vlasnici* religije, rituala, politike i izgradnje kulture i zakona. (usp. Orter 2003: 163) Što se pak tiče spomenuta ženina *međupoložaja* između prirode i kulture, on proizlazi iz činjenice da su žene kao majke zaslužne za primarnu socijalizaciju svoje djece do određene dobi. Nakon određene dobi socijalizacija dječaka potpada u ruke muškaraca – da bi na taj način ona ušla u područje potpunog ljudskog statusa. (usp. Orter 2003: 164–165) Djevojčice ostaju u kućnoj sferi pod daljnjim protektoratom majke, da bi se s potpunim poistovjećivanjem s majčinim identitetom, krug zatvorio. Ženina pretvaranja prirode u kulturu su na taj način manje vrijedna od muškarčeva, jer je ona taj preokret u mogućnosti izvršiti samo do određene mjere, dok je viši stupanj uloga muškaraca. Samim time priroda, prema dualističkom tumačenju, i u ovom slučaju ostaje vidno odijeljena od kulture. Treći razlog poistovjećivanja žena s prirodom jest sama ženska psihička ustrojenost; atributi koji su reprezentativni za žensku ličnost, nasuprot muške ličnosti. Smatra se kako su muškarci objektivniji, skloni općem, univerzalnom i apstraktnom mišljenju, dok su žene subjektivnije i sklone konkretnom mišljenju, u koje ulazi privatno i partikularno rezoniranje. (usp. Chodorow, u: Orter 2003: 167) No, može se reći kako ta obilježja nisu genetski determinirana, već se radi o nizu društveno uvjetovanih obrazaca ponašanja, koji su naučeni u okrilju porodice. Kako je majka primarna učiteljica socijalizacije, djeca se prvotno poistovjećuju s njenim obrascem ponašanja, vrijednostima i stavovima, no nakon što sin prestaje biti ovisan o majci, njegova daljnja socijalizacija ovisi o preuzimanju očevih obrazaca ponašanja, da bi se na kraju poistovjetio s očevim identitetom te na taj način postao graditeljem kulture. Što se tiče djevojčica, one, kako je već rečeno, ostaju u sferi kućanstva te svoj identitet grade prema modelu majke. Na temelju spomenutih razloga žene su višestruko *naturalizirane*, a priroda *feminizirana*⁴, te to daje uvid u razloge zašto je i na koje načine kulture, na kojoj počiva moderno društvo, *maskulinizirana*. Drugim riječima, kultura je sredstvo pomoću kojega čovječanstvo kontrolira i regulira prirodu. (usp. Orter, u: Haralambos/Holborn 2002: 140)

Binarna opozicija *priroda vs. kultura* do ovoga trenutka nije kontekstualizirana u terminima društvenog uređenja, već poopćena u suodnosu s terminima muškarca, žene. No, ako se isto smjesti unutar okvira društveno-kulturnih zadatosti, tj. ako se na temelju izloženog definira uređenje *modernoga društva*, jasno je da je riječ o patrijarhal-

⁴ Usporedbe i metafore invociraju prirodu u ženskom ključu: žene rađaju poput Majke prirode, uspoređuje ih se s olujom ili prirodnim katastrofama, djevojačkim šumama koje nisu kultivirane – nedirnuti muškarci. (usp. Geiger 2006a: 19 – 20)

nom društvenom poretku. *Patrijarhat* u najužem smislu, prema Klaiću, oblik je rodovske zajednice u kojoj je osnovna društvena jedinica očev rod, grupa povezana srodstvom po muškoj liniji, dok je *patrijarhalan* onaj koji izbjegava sve što je moderno – konzervativan. (usp. Klaić 1979: 1020) Definicija govori samo o muškoj liniji, dok je ženska izostavljena. Carole Pateman, patrijarhatu prilazi s povijesne, političke i filozofske perspektive, upućujući u svojoj knjizi *Ženski nered* koliko je patrijarhalan sustav ukorijenjen u zapadnu modernu kulturu i društvo. Polazak je feminističko tumačenje Biblije, u kojoj se nalaze korijeni onoga što će kritizirati u feminističkim redovima, dok se na taj način pojam patrijarhata uvodi u akademske krugove: “*Patrijarh*” je, koliko ja znam, jedini izraz kojim se mogu obuhvatiti specifičnosti podložnosti i tlačenja “žena” i razlikovati ih od drugih odlika dominacije. Odbacimo li pojam patrijarhata, problem podložnosti žena i spolne dominacije ponovno će nestati u individualističkim i klasnim teorijama. (Pateman 1998: 40) Pateman razlikuje klasični i moderni patrijarhat: Klasični je patrijarhat bio paternalan, tj. očinski, a moderni je patrijarhat fraternalan, tj. bratski, odnosno muški. U klasičnom patrijarhatu na vrhu svih nebeskih i zemaljskih zajednica stoji Otac. Bog je otac neba zemlje, Adam je otac svih cijeloga ljudskoga roda, vladar je otac naroda, a biološki je otac vladar nad ženom i djecom u obitelji. Moderni je patrijarhat rezultat sekularizacije i emancipacije. Braća su svrgnula oca na svim razinama, od religije do obitelji, i uspostavila svoju mušku vladavinu u odnosu na žene. ... Tako su žene bile isključene iz osnovnih prosvjetiteljskih ideja o slobodi i jednakosti, a time i iz same moderne kulture zasnovane na tim idejama. (Pateman, nav. pr. Oraić Tolić 2005: 68–69) Sylvia Walby, s druge pak strane, patrijarhalno uređeno društvo promatra s dvije razine; razlikuje *privatni patrijarhat*, koji se odnosi na kućnu sferu u kojoj je muškarac glava obitelji: *Muškarac na svom položaju supruga ili oca tlačitelj je i korisnik, individualan i izravan, podređenosti žene*. (Walby, nav. pr. Haralambos/Holborn 2002: 153); i *javni patrijarhat*, koji nije individualan poput privatnog, a prema kojemu žene imaju pravo sudjelovati u javnoj sferi, no one su, kako piše Walby, kolektivno eksploatirane od strane javnih institucija, u vidu segregacije u određenim profesijama koje su manje plaćene i manje cijenjene od muških profesija. (usp. Walby, u: Haralambos/Holborn 2002: 153–154)

3. Društveno uvjetovana književnost

Nakon što su se spominjane problematične binarne opozicije kontekstualizirale unutar patrijarhalno uređenog društva, postavlja se pitanje kako se to uređenje odražava na književnost, tj. književnu produkciju? Patrijarhalno uređenje ima izrazit utjecaj na formiranje zapadnjačkog društva, dok se ogleđa u političko-kulturnom uređenju. Književnost se pritom može tumačiti kao ogledalo takve društvene matrice. Pri formiranju pojma *stilske formacije*⁵, Aleksandar Flaker poziva se na pojam *društvene formacije* te na taj način dovodi *književnopovijesni proces u suodnos s društvenim procesima*

⁵ Pojam koji obilježava povijesno nastala stilska jedinstva kao nadindividualne i nadnacionalne književnopovijesne cjelovitosti, formirana na stilskom zajedništvu niza srodnih djela unutar određene književnopovijesne epohe. (usp. Flaker 1976: 25, 27)

... [te ukazuje] ... na širi – društveni – kontekst, u kojemu književnost, podvrgavajući se kao umjetnost, osebnim načelima modeliranja zbilje, vrši stanovite društvene funkcije... (Flaker 1976: 28) Time ukazuje na društvenu funkciju književnosti koja, između ostalih, ima za zadatak i društveno-spoznajnu analizu u određenom vremenskom periodu. Može se tako primjerice govoriti o društveno-spoznajnoj funkciji romana u razdoblju europskog realizma ili pak o psihološko-analitičkoj funkciji u vrijeme dezintegracije realizma. (usp. Flaker 1976: 28) Društveni su odnosi određeni vremensko-prostornim parametrima, a temelje se na neposrednom oslikavanju stvarnosti, što se odražava i na likove u književnom djelu – kao implicitne ili eksplicitne nositelje tih društvenih pojava i svojstava. Književne odrednice koje će biti od koristi za nadolazeće interpretacije, jesu realističke i naturalističke naravi, a koje će se ujediniti i u *noveli ruralnog karaktera*, kakvu su pisali Dinko Šimunović, u razdoblju moderne i Slavko Kolar, u međuratnom razdoblju⁶. Što je dakle, realističko, a što naturalističko? Etimološki se termin realizma određuje prema lat. **res** – stvar, *realis* – stvaran, što znači da će se zbilja prikazati kakva ona uistinu jest. Prema Englesu, to znači reproducirati tipične karaktere u tipičnim situacijama. (usp. Engles, u: Flaker 1976: 150) U književnoj produkciji koja je realistička, fabula je u službi razotkrivanja karaktera *u jedinstvu njegova psihološkog, intelektualnog i društvenog bića, građena je na čvrstom sustavu uzročno-posljedičnih veza i svojstvene su joj razgranate socijalno-psihološke motivacije*. (Flaker 1976: 154) Najopćenitije rečeno, realizam se može definirati kao pravac u književnosti ili književno razdoblje, koje razvijavši se od 19. st., nastoji oblikovati društvenu zbilju pa se upravo u toj stilskoj formaciji najviše inzistira na društveno-analitičkoj funkciji književnosti. Inzistira se na uvjerljivosti i objektivnosti prikazivanja, dok su tipični likovi ljudi iz svakodnevnog života na temelju kojih se razvijaju tipični predstavnici društvenih tipova. Uz trajanje realističkih oblika, razvijaju se i naturalistički. Naturalizam, lat. **natura** – priroda, poetološki se može definirati kao izdanak realizma s kraja 19. st., integrirajući zakone prirode i zakone društva u metodu pisanja koja odgovara zbilji kakva ona, u svoj svojoj surovosti, jest. Nastao je na zasadama filozofskog pozitivizma, koristi se metodama znanstvene egzaktnosti. Glavni predstavnik i teoretičar je Emil Zola, koji je pisanje u maniri naturalizma povezivao s eksperimentima u medicini i sociologiji, a koji se temelje na determiniranosti uzroka i posljedica, spoznavanju koje je bitno za određivanje zakonitosti u fizičkom svijetu. Takav stav treba se odraziti i na likove u djelu: *U provođenju "pokusa" romanopisac svoje likove dovodi u različite situacije koje pokazuju kako se oni ponašaju pod utjecajem determinanti: bioloških i društvenih*. (Zola, u: Barac 1987: 203) Prema zolinskom *eksperimentalnom pisanju*, jasno je da su naturalistički pisci za središnje analize najčešće uzimali obiteljske odnose, psihičke bolesti, seoski život te proučavanje strasti; obično su to likovi nižih društvenih staleža koji se opisuju do najvulgarnijih detalja. U srži analize bio je čovjek kao produkt biološke determiniranosti, društvene sredine i nasljeđa, koji je za svoje postupke motiviran nagonom i strastima

⁶ Šimunovićeva djela ulaze u poetiku, pluralističke po stilskoj naravi, hrvatske moderne, dok je međuratno razdoblje, kamo se svrstava Kolar, obilježeno režimom *sintetičkog realizma* – spajanje ekspresionističke forme i realističkog sadržaja. (usp. Šicel 1965a: 12)

na koje ne može svjesno utjecati. Naturalizam priziva filozofski materijalizam i pozitivizam koji idealizam i metafiziku mijenja realizmom i egzaktnošću – oslanja se na metode dominirajućih prirodnih znanosti.

Ako bi se, imajući na umu Descartesa, Orter i spolno uvjetovane binarne opozicije, dekonstruiralo Flakerovo objašnjenje jedinstva realizma – prema kojemu se realistička fabula temelji na suodnosu likova, a u službi je razotkrivanja karaktera u *jedinstvu njegova psihološkog, intelektualnog i društvenog bića*, građena je na čvrstom sustavu **uzročno-posljedičnih veza** i svojstvene su joj razgranate **socijalno-psihološke motivacije** (Flaker 1976: 154), dobila bi se sljedeća shema:

JEDINSTVO REALIZMA		MUŠKARCI	ŽENE
KARAKTER	Psihološko biće	objektivno, univerzalno, apstraktno mišljenje	subjektivno, partikularno, konkretno mišljenje
	Intelektualno biće		
	Društveno biće	javna sfera	privatna sfera
Uzročno-posljedične veze		determinirane patrijarhalnim društvenim uređenjem (svatko unutar polja dopuštenoga i prema zadanim ulogama)	
Socijalno-psihološke motivacije			
POZITIVIZAM I MATERIJALIZAM			

Elementi realizma i naturalizma preslikat će se i na tzv. *ruralnu prozu*, koja je kao ogranak realističke proze, tematski zaokupljena dokumentacijom seoske zbilje i narodnog života, popraćena folklornim elementima. Šimunović i Kolar, građu su skloni crpiti upravo iz svojih regionalnih krajeva (prvi iz cetinskog podneblja, a drugi iz pokupskog). U opisivanju seoske zbilje teži se *simplificiranom mimetizmu* – dokumentarnosti, objektivnosti, akumulaciji činjenica, modeliranju po pravilima *naturalističke* doktrine. (usp. Nemeč 1998: 104–105) Iako se poetološki razlikuju, Šimunović i Kolar isti su u jednome – prikazuju seljački život koji diše i živi na patrijarhalan način – čije norme i obrasci se ne preispituju, već se povezuju s dogmatskim vrijednostima, a koje su u očima seljaka jedine točne. Prema stilskim postupcima, ruralne novele mogu se okarakterizirati kao realističko-naturalističke, u kojima je u prvom planu biološko-društveni determinizam. Ako biološka determiniranost, društvena sredina, nagon i nasljeđe podrazumijevaju patrijarhat - muškarci su *Kultura*, a žene su *Priroda*. Esencijalistički prizvuk kod tumačenja patrijarhalnog uređenja ogleda se u svjetonazoru likova iz seljačkog miljea koji njeguju oštru spolnu dihotomiju, prvenstveno biološki uvjetovanu. Ta uvjetovanost prenosi se i na društveno specificirane uloge koje ne preispituje ni krajnji apsolut – Bog, dok se pokušaj prelaska iz strogo odvojene *Extense ~ Prirode* u *Cogito ~ Kulturu* skupo plaća – fizičkim obračunom ili krajnje – smrću.

3.1. Srna vs. Kultura

U kraćoj pripovijednoj formi, regionalno usmjeren pripovjedač Dinko Šimunović, svoju pripovijetku *Dugu* (1906), gradi na temeljima folkloru, narodne priče, mita i regionalne obradbe. Pripovijetka nastaje za vrijeme hrvatske moderne u kojoj je impresionizam, uz simbolizam i secesiju, jedan od glavnih stilova, što je vidljivo u komunikaciji krajolika i psiholoških stanja likova, tj. djevojčice Brunhilde zvane Srne, koja kao žrtva biološko-društvene zadatosti vremena i prostora, nošena društveno-psihološkom motivacijom, svim snagama želi postati dječak. Djevojčica Brunhilda ne može se realizirati, jer je njezino ponašanje drugačije od *društveno propisanog*. Vođena narodnom predajom o dugi, koja počiva na praznovjerju, a govori o mogućnosti promjene spola ako se ispod nje prijeđe, utopit će se u nabujaloj Glibuši:

Ona je htjela, da se na jablan penje, da prepliva Glibušu, da trči na konju, da se potuče s dječacima – i stotinu drugih čudnovatih i strašnih stvari. (Šimunović 1996: 74)

U Čardacima se inzistira na društvenoj separaciji djevojčica i dječaka, što je vidljivo u onom što je dopušteno dječacima i nedopušteno djevojčicama:

Samo njihovi dječaci, mali Čardačani, smjeli su se pržiti na suncu i hladiti u mlakoj Glibušinoj vodi, ne čekajući večer kao njihove sestre. One su morale čekati zalaz nemilog sunca, da s majkama prošeću o jedinoj čardačkoj ulici i tako pokažu nove i svijetle opravice. A dotada su morale ležati, da im lišća ostanu nježna i bijela ... (Šimunović 1996: 71)

Separacija se ogleda i u tradicionalnim mjerama odgoja, koji se proteže iz generacije u generaciju. Cilj je djevojčice opremiti i očuvati kako bi se, kad porastu, mogle dobro udati. Izvan hijerarhijski ustrojenog binarnog razmišljanja drugo se ne može ni zamisliti. To se želi prenijeti i na Srnu:

- *Majka i u polusnu opazi na prozoru djevojčicu.*
- *Brunhilda!*
- *Brunhilda! – ponovi za njom kao jeka otac.*
- *Pasti ćeš sa prozora, Brunhilda!*
- *Pa još si goloruka! Je li te ko vidio, Brunhilda? Kakva si ti djevojčica!*
- *A je li to na tebi sunce? Bože sveti, brzo unutra, Brunhilda!*

I tako je Srna slušala svaki dan bezbrojne opomene za svoju lakoumnost, osobito kad bi htjela da učini nešto, što se dopušta samo dječacima. ... Valja da čuvaš zdravlje, jer ti nijesi nikakav dječak. Njima ne može ništa biti. Ti valja da se čuvaš. ... i Bogu da se moliš ... “Dječaci mogu žderati, koliko hoće. Oni trebaju da budu veliki i jaki, a ti moraš biti tanka i vitka”. – “I ne smiješ trčati, jer se to djevojčici ne pristoji”. – “A mogla bi i pasti i nagrditi lice”, govorili su naizmjenice Serdar i Serdarovica. (Šimunović 1996: 73)

Upravo zbog tih prohibicija, Srna želi, no ne može, postati dječak. Njezine želje nisu u domeni ostvarivih mogućnosti. Srna je *slabi subjekt*, dok će sličnu sudbinu s njome dijeliti i Janica, u pripovijetci *Breza*.

3.2. Breza vs. Kultura

Slavko Kolar, pisac međuratnog perioda, svoj književni opus gradira na elementima humora i satire, dok inspiraciju, građenu na realističko-naturalističkim postulatima, nalazi u međuljudskim odnosima, životu i atmosferi sela. Prikazuje bijedu i težinu seljačkog života u nizu *posve naturalističkih scena u kojima je progovorilo animalno i iskonsko iz tog našeg primitivnog čovjeka, zaostalog i lišenog svake blagodati civilizacije, do izrazito lirskih scena u kojima glavni junaci kao žrtve uvriježenih tradicija, borbe za egzistenciju i života svedenog na razinu životinje – nose tragediju vlastite individualne ličnosti u kojoj jedino nije ubijen jak emocionalni doživljaj*. (Šicel 1964b: 14 – 15) Likovi su u svojim postupcima motivirani međusobnim odnosima i konkretnom društvenom sredinom, što rezultira lirskim, tragičnim i komičnim ishodom, dok se ta determiniranost očituje u koncepciji muških i ženskih likova u pripovijetkama *Breza* (1928) i *Svoga tijela gospodar* (1931) iz ciklusa *Mi smo za pravicu* (1936). U svijetu zagorskog i moslavačkog sela ne postoje individualne ličnosti, već se one samoodređuju kroz društveni kolektiv, dok su im životi unaprijed istkani po načelu tradicije koja se ne preispituje: *Rijetko koji životni čin nije obuhvaćen strukturom tradicija koje se prenose lancem generacija i učvršćuju, u konačnom oformljenju, jedan složeni i univerzalni model cjelokupnog života, koji svakoga očekuje, i od svakoga se očekuje da se uklopi u nj. Pitanje individualne slobode, izbora (životnog druga na primjer), a time i pitanje individualnog identiteta postavlja se uvijek unutar tako formirane determinirane mreže*. (Mesinger 1987: 188) Prema Mesingeru, patrijarhalni model koji se ostvaruje u selu Bikovcu, u pripovijetci *Breza*, podlozan je porodičnoj mikrohijerarhiji – na čelu je otac, čija riječ je presudna, a volja sveopći zakon, dok se ta volja prenosi na muške potomke. (usp. Mesinger 1987: 190) Unutar privatne sfere – u kući, tu poziciju obnaša očeva žena. Janica je, u tom hijerarhijskom nizu, kao najmlađa snaha u kući, najslabija karika:

Marko, Janičin muž, ostaje u krevetu i gospodski hrče dalje, jer on je lugar, pa ga se kućni poslovi ne tiču. Spava i Jaga, žena drugog Mikinog sina koji je u vojsci. Nju stara Kata ne goni, jer ona tobože kućevne poslove obavlja, a u stvari njih dvije složno drže protiv Janice. Drugi Mikin sin oženio se puno prije od starijeg brata Marka, pa tako njegova žena ima prvenstvo. I nju je svekrva gnjavila, ali otkako je došla Janica, složile su se njih dvije protiv Janice i postale prisne prijateljice. Da se oženi treći sin, onda bi se protiv pridošlice složile sve tri. Stari Mika gleda to i kima glavom: kao u soldačiji, rekrut uvijek strada! (Kolar 1964: 28)

Što se događa kada se pojedinci pokušaju izdvojiti kao individualne jedinke iznad tog normiranog kodeksa ponašanja ili kad nisu dovoljno jaki da mu se podlože? U slučaju Janice, ženskom liku iz *Breze*, tragičnost se ogleda u njezinoj boležljivosti i

neotpornosti naspram surovosti prirode, koja, razbolivši se nakon poroda, nema pravo ni odbolovati u krevetu, već mora ispunjavati svoje obveze:

Odležala Janica par dana u krevetu, desetak dana muvala se po kući, a onda je protjeraše na pašu. – Kaj bi se tu po hiži potezala kakti kakva frajla! – rekla je stara Labudanka. ... Janica se vraćala sva mokra, prozebla, prokislila do kosti, a plava kao šljiva. (Kolar 1964: 25, 35)

Prije nego li se razboljela, Janici je umrla kći, što s obzirom na to da se radilo o ženskom djetetu, na Labudan-brdu ni nije bilo od prevelike tragedije, a uostalom, što će dijete bez majke, koja je, prema Orter, ionako potrebna djetetu za prvobitnu socijalizaciju:

Dva mjeseca prije toga rodila je Janica dijete. Nije na žalost bio dečko, već curica. ... Umrlo joj u to vrijeme i dijete. ... Mati ga nije mogla više dojiti, a kravsko mlijeko nije mu nikako prijalo. Došli užasni grčevi i mala se curica preselila na drugi svijet prije negoli je pravo ovaj i zagledala. Uostalom, pravo je činila! Svi su joj to odobrili, jer šta će tu bez matere!? (Kolar 1964: 25–26)

Marko se ženio reda radi, jer se to od njega očekivalo, dok za svoju ženu nije mnogo mario:

Najbolje bi mu išlo u račun kad bi pričekala bar dvije-tri nedjelje pa onda umrla ako već umrijeti mora. Ili da umre odmah! Samo da mu se bi pokvarila svatove, jer zbogom onda barjaktarija, zbogom ono veselje, zbogom gospodsko društvo (jer bit će tamo sigurno g. Bilježnik, blagajnik, učitelj, a možda i sam velečasni), zbogom onda dobra večerica i ono fino Žugečičevo vino! (Kolar 1964: 31)

Iako bi Markovo ponašanje prema bolesnoj Janici tumačili kao odnos subjekt vs. objekt, u kojemu je Janica zamjenjiv objekt (u ovom slučaju nepodoban jer ne može obnašati svoje *dužnosti* – u smislu radne snage i sl.), ipak se daje zaključiti kako je Janica Marku bila više od toga (*Na dnu njegova snažnog srca nešto ga ljuto bonculo.* (Kolar 1964: 37)). U tom slučaju, i Janica i Marko se mogu promatrati kao žrtve društvenog poretka; prema normiranom obrascu patrijarhalne doktrine, u vidu dihotomije snažno vs. slabo muškarci ne plaću. Njegova slabost otkriva se tek nakon Janičine smrti, kao halucinantno prikazivanje breze u šumi – brezu koju je htio posjeći, no ipak, nošen emocijama ili pritiskom seljačke praznovjernosti, nije mogao:

Tako je bila mila ta breza, tako fina i lijepa! Kao neka svetica ...

Nije li to možda ipak njegova pokojnica, Janica?

Zadrhta mu ruka i nemoćno je spusti. (Kolar 1964: 47)

3.3. Roža vs. Kultura

U pripovijetci Slavka Kolara *Svoga tijela gospodar* (1931) patrijarhalni obrazac sela prema kojemu je žena naspram muškarca više predmet nego li osoba dokazuje i odnos likova Ive i Rože. Roža je najslabija karika i po načelu porodične mikrohijerarhije i prema razini naturalizacije. Ne samo da se našla u domeni Prirode, već i ispod nje, na što upućuje

činjenica kako joj ekvivalent nije ni krava, životinja koja je bila povod njezinom braku s Ivom (*Znali su uostalom da je tu važnija junica negoli cura.* (Kolar 1964: 58)). Isto se dade iščitati iz pisma koje Iva piše na Pavunčec-brdo prije nego li će se iz vojske vratiti kući:

Svih se moj Iva spominje, i oca i matere, i brata i sestre, i cele familije. Ni vola ni krave ni zaboravel, samo svoje žene nijedne reči ne pošilja! Ni dobre ni zločeste! ... Mili bože, ti dobro znaš kak se ja mučim kak delam i ob svemu brigu vodim. ... Pošteno se vladam i reda držim, a moj muž zakonski nijedne reči za mene nima! (Kolar 1964: 51)

Povod braku Ive i Rože bila je materijalna neimaština. Roža nije bila Ivin odabir, no on nije imao izbora, budući da je prva krava, Rumenka, uginula njegovom krivicom, što je za Bagušarove bila prava tragedija, jer je na njihovom imanju ta životinja značila uistinu mnogo:

Nije dakle bila ljepotica, ali je davala obilno mlijeko, pa je u kućanstvu Jakoba Pavunčeca-Bagušara vrijedila mnogo. To većma što je bila jedina muzara u staji pored dva volička i jedne kržljave i strašne rutave junice. Jakob ju je zaista mnogo cijenio, i kraj svih njezinih spoljašnjih nedostataka bio upravo ponosan tom svojom Rumenkom. (Kolar 1964: 52)

Iva je trebao ispraviti svoju pogrešku, a u kući se trebala pribaviti nova krava koja će uz Rožu, doći kao miraz. Žrtve prisilnog braka, isplaniranog i provedenog prema htijenju Ivina oca, bili su i Roža i Iva, kojemu ona nije bila odabir:

Kad je pak ugledao curu koju mu izabraše, obli ga znoj od muke. Bila se i mati mu Bara prilično prenerazila ... (Kolar 1964: 58)

Ušavši u brak, Ivino zgražanje nad odabranom mu mladom rodilo je odlukom – on je svoga tijela gospodar i neće spavati sa svojom ženom. Razočarana Roža je, s druge pak strane, nemoćna utjecati na Ivinu odluku:

Roža ostala ni žena ni djevojka. Kud je već žuta bila, požutjela još većma. Kud je tiha bila, umuknula skoro sasvim. Glas joj se otanjio, kao na izdisaju, drhtav i jedva čujan. ... ona je godinama svoju žalost u srcu nosila, sve moleći boga da on tu posreduje. (Kolar 1964: 59)

Roža jest žrtva tradicije, no ona se protiv te iste ne bori, već želi biti njezin punopravni, ostvareni dio. Želja joj je obnašati svoje *dužnosti* (one se ne dovode u pitanje, već su konstante), a koje su joj određene biologijom i tradicijom, no na temelju Ivine ignorancije, ona to ne može:

Nije Roža bila nikakva vatrena ženska, nije u njoj ključala nikakva strast ni grešna želja, niti je bila željna neke naročite ljubavi i nježnosti – o tom ona nije snivala – njoj je bilo samo do toga da bude žena kad je već po zakonu žena, i da bude možda mati (no ta je željica bila već dublje sakrivena...) (Kolar 1964: 62)

Roža će u svoj svojoj nemoći *prelazak iz djevojke u ženu* pokušati ostvariti preko crne magije – seljačke praznovjernosti, što će se pokazati kao promašaj – Iva doznaje o čemu je riječ te se Roža, u vrhuncu svoje nemoći, predaje i sasvim pokorava:

Opet se spustio udarac, ovaj put svom snagom u zatiljak. Pružila se Roža u blato kao žaba. Priskočio Jakob, zgrabio sina. ... Ali Roža dižući se iz blata, usprotivi se:

– Ne, ne, japa! Nek me samo tuče! ... povika ona i kao suluda srnu, onako blatna, jadna, izbečenih bijelih očiju do Ive ... – Vudri, mili Ivek – drečala jecajući – vudri, neka bar po šake tvoje znam da sem ti žena! (Kolar 1964: 68–69)

Rožina subordinirana pozicija produkt je patrijarhata, dok tu poziciju još više potvrđuje Iva – svoga tijela gospodar, prešutno i gospodar Rožinih postupaka, želja i potreba:

Je li moja žena more biti državna ili općinska stvar? – upita on pandura ... Pandur Mata tu je zapeo. ... Odmahnuo rukom, slegnuo ramenima: – Pak si ju slobodno tuci! (Kolar 1964: 68)

Roža je stavljena u poziciju slabog subjekta koji se ne može u potpunosti realizirati. Iako je to pokušala u skladu s normama patrijarhalne tradicije, isto joj se obilo o glavu te je dobila batine. Ivo je svoga tijela gospodar, to je njegova *privatna sfera* u koju se ne zadire. No pitanje je bi li Ruža imala pravo na svoje tijelo da je situacija obrnuta ili bi ono bilo, kao i ona, Ivino vlasništvo?⁷

4. Zaključak

Muškarac kao autonomni racionalni spoznavatelj (Descartes), u povijesno uvjetovanim okolnostima (patrijarhalno društvo) je stvaratelj kulture (Orter) – što će značiti kako je žena, u kućnoj sferi majčinstva svoje prirodnosti uskraćena za slobodno djelovanje. Ona je u kontekstu patrijarhalne (biološke i društvene) datosti objekt i vlasništvo muškaraca, *res* iz etimološkog postanka realizma i *natura* iz naturalizma, što se ogledalo u priloženim analizama pripovijedaka. Prema tome, dade se zaključiti kako presedan u formiranju subjekata imaju hegemonijske prakse patrijarhalnog društvenog uređenja, čije odrednice ukazuju kako subjekti, naročito ženski, kao djelatni sudionici nekog područja nisu samostalni i slobodni entiteti, već su podložni raznim utjecajima koji ih određuju na način koji je često nedostupan za preispitivanje. Ženski likovi u ruralnim su pripovijetkama, kao implicitni nositelji tih društvenih pojava i svojstava, *naturalizirani subjekti*, imena su im određena prema entitetima iz prirode – *feminizirana* priroda ekvivalenta je njihovim krhkostima i neprilagođenosti:

⁷ Odgovor treba potražiti u zakonu o položaju udane žene; sredinom 19. st. žena udajom gubi svoju neovisnost, što podrazumijeva i gubitak tjelesnog integriteta – žena odlazi u vlasništvo supruga, koji time dobiva i *bračna prava* u vidu *seksualnog pristupa njezinome tijelu*, neovisno o njezinoj volji. (usp. Pateman 1998: 21)

Brunhilda = Srna	<i>Pa koliko je bila vitka, tako je hitro i skakala, da bi svak, čim je vidi, pomislio na srnu ...</i> (Šimunović 1996: 72)
Janica = Breza	<i>Vidiš li kako je tanana, pa visoka, pa fina, kao breza! Upravo kao breza!</i> (Kolar 1964: 28)
Roža ~ junica⁸	<i>Znali su uostalom da je tu važnija junica negoli cura.</i> (Kolar 1964: 58)

U opoziciji *Srna; Breza; Roža vs. Kultura* ženski likovi slabi su subjekti nad kojima trijumfiraju društveno-biološke datosti. Nad *Srnom* i *Brezom* trijumfira priroda u pozitivističko-darvinovskom smislu – one su neotporne ljudske jedinke koje nisu prošle prirodnu selekciju. U nemogućnosti da se odupru biološkoj determiniranosti, nisu opstale. Tragični likovi se, upravo iz tih razloga mogu tumačiti i kao opomena ženama koje žele prekoračiti prag *Prirode* i zakoračiti u višu vrijednosnu sferu *Kulture*. *Srna* i *Breza* to su pokušale, a danak su morale platiti smrću – što znači da je to nemoguće. U *Rožinu* slučaju, ona u nemogućnosti realizacije svojih bračnih dužnosti, ne umire, no dobiva batine i biva ponižena, tražeći spas u crnoj magiji.

Izvori:

Kolar, Slavko, *Slavko Kolar – Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964.

Šimunović, Dinko, *Izabrana djela* (priredila Dunja Detoni-Dujmić), Matica hrvatska, Zagreb, 1996.

Literatura:

Descartes, Rene, “Rasprava o metodi”, u Kalin, Boris, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 320–322.

Detoni-Dujmić, Dunja, “Pripovjedački modernizam Dinka Šimunovića”, u Šimunović, Dinko, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 9–36.

Frangeš, Ivo; Žmegač, Viktor, *Hrvatska novela – interpretacije*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.

Flaker, Aleksandar, *Stilske formacije*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976.

Geiger, Marija, “Kako je okoliš postao feminističko pitanje ili što je zapravo ekofeminizam?”, *Kruh i ruže* br. 30, *Ženska infoteka*, Zagreb, 2006., str. 13–22.

Geiger, Marija, “Kontroverze kulturalnog ekofeminizma”, *Kruh i ruže* br. 30, *Ženska infoteka*, Zagreb, 2006., str. 34–41.

Haralambos, Michael; Holborn, Marin, *Sociologija*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.

⁸ Iako joj je samo ime naturalizirano, razlikuje se od *Srne* i *Breze* jer je u hijerarhijskom lancu na nižoj poziciji čak i od životinje koja je povod braku s *Ivom* pa se ona može poistovjetiti s biblijskom *Evom*, koja je bila stvorena tek nakon što su na zemlji stvoreni *Adam* i životinje. (usp. Pateman 1998: 43)

- Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1979.
- Longino, Helen E., "Feministička epistemologija", u Greco, John; Sosa, Ernest (ur.), *Epistemologija. Vodič u teorije znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004., str. 403–436.
- Lučić, Krunoslav, "Epistemologija roda i seksualnosti: ogled iz socijalne i feminističke epistemologije", *Diskrepancija* br. 13, svezak 9, Filozofski fakultet u Zagrebu – Klub studenata sociologije, Zagreb, 2008., str. 9–30.
- Mesinger, Bogdan, *Slavko Kolar (Traganje za strukturotvornom jezgrom)*, Mala teorijska biblioteka 29, Čakovec, 1987.
- Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana II – od 1900. do 1945. godine*, Znanje, Zagreb, 1998.
- Oraić Tolić, Dubravka, *Muška moderna i ženska postmoderna*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
- Orter, Sherry, "Žena spram muškarca kao priroda spram kulture?", u Papić, Žarana; Sklevicky, Lydia (ur.), *Antropologija žene*, Biblioteka XX. vek, Beograd, 2003., str. 146–177.
- Pateman, Carole, *Ženski nered*, Ženska infoteka, Zagreb, 1998.
- Šicel, Miroslav, *Hrvatska novela između dva rata*, Školska knjiga, Zagreb, 1965.
- Šicel, Miroslav, "Predgovor", u Kolar, Slavko, *Slavko Kolar – Pet stoljeća hrvatske knjižvnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 7–21.
- Žmegač, Viktor, *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987.
- Warren J., Karen, "Snaga i obećanje ekološkog feminizma", *Kruh i ruže* br. 30, Ženska infoteka, Zagreb, 2006., str. 44–55.

SUMMARY

Ivan Bujan

UNCOVERING THE PATRIARCHAL HEGEMONY IN THE CROATIAN RURAL NOVEL

The paper explores how the comparison of binary opposition mind vs. body, which arises from the Cartesian notion of cognition, and opposition culture vs. nature reveals gender imbalances that can be found in the core of patriarchal society. By gendering the interpretations of realism and naturalism, the aim is to uncover this traditional social system as a hegemonic one, which is exemplified on the basis of male-female relationships in the rural character novel. Female characters analysis in *Duga* (1906) by Dinko Šimunović, *Breza* (1928) and *Svoga tijela gospodar* (1931) by Slavko Kolar answer why female characters in these novels are naturalized, weak or silent subjects.

Key Words: *cognition/mind; body; feminist epistemology; nature; culture; ecofeminism; patriarchy; biological and social determinism; Dinko Šimunović; Slavko Kolar*